

M. Cüneyt Kaya. *Bir ve Çok: Âmirî Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017, 195 s.

Sümeyye BAYIR TAŞDEMİR*

‘Bir’ ve ‘çok’ kavramları felsefe ve kelam sahasında oldukça önemli ve bu nedenle daima üzerinde durulan kavramlardır. ‘Bir’ kavramı İslam inanç sisteminde Allah’ı işaret ederken İslam felsefesi bağlamında ele alındığında sudûr teorisini de akla getirmektedir. Bunun yanı sıra ‘çok’ kavramını ‘âlem’ için kullanmak mümkün olsa bile bu kavram tam olarak âlem kelimesini temsil etmemektedir. Bir’in çok ile ilişkisi hem âlemin yaratılışı hem de Mutlak Kâdir ve yaratılmışlardan tam anlamıyla müstağnî olan Allah’ın âlem ile ilişkisi konularının merkezini oluşturduğu için güncelliğini ve önemini korumaktadır.

Felsefe sahasında yetkinliğini birçok eseriyle, editörlük ve çevirileriyle göstermiş olan Cüneyt Kaya, “önsöz”de belirttiği gibi felsefenin tarihi süreci boyunca temel problemlerin başında yer alan ‘bir’ ile ‘çok’ kavramlarının sıkça tartışılmasından bahseder ve bu durum bağlamında kitabın gerekli bir konuyu içerdiğini anlatmış olur. Fakat bu tartışmalı konu içeriği içerisinde yalnızca tanrı ve âlem ilişkisi ele alınmış olup başlığında büyükçe yer alan bir-çok ikilisini içermemektedir. Kitap ismini ‘bir ve çok’ olarak belirleyen Kaya, içeriğin temelinde yer alan tanrı-âlem ilişkisini kitabın alt başlığı olarak verileceği hissi uyandırmaktadır. Bu tartışma İslâm felsefesi sahasında Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından ele aldığı şekliyle daha çok dikkatleri çekse de diğer filozofların da bu konu hakkında fikir beyanında bulunduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) arasındaki bir dönemde yaşamış olan Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî (ö. 381/992) de özel olarak bu kavramlar üzerine

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
sumeyye.by.25@gmail.com

çalışmalar yapmıştır. Eser bu konu ile hususi olarak ilgilenmektedir.

Üç ana bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Âmirî'nin *el-Mecâlisü's-seb' beyne's-Şeyh ve'l-Âmirî* eserinin yapısal özellikleri ve İbn Sînâ ile görüşmüş olmasının imkânları ve imkânsızlıkları üzerinde açıklamalara yer verilmiştir. Yapısal olarak eser 41 soru/yorum ve cevaptan ve 7 oturumdan oluşmaktadır. *Şeyh* ile kastedilenin eserin son cümlesi ile İbn Sînâ olduğu belirgin olsa da kimin soru soran kimin cevap veren olduğu belli olmadığı hakkında fikrini beyan eden yazar, fikrinsel bağlamda tahminlerine ileriki sayfalarda yer vermektedir (s. 15). 'Âmirî ve İbn Sînâ gerçekten görüşmüş olabilir mi?' sorusu üzerine bir başlık açan yazar, bu konu hakkında araştırma yapan kişilerin dayanakları hakkında bir malumat sunar. E. Rosenthal, Âmirî öldüğünde 11 yaşında olan İbn Sînâ'nın soru soran ya da cevap veren kişi olma ihtimalini olası bulmaz. Âmirî'nin eserlerini neşreden Sahbân Halîfât da aynı şekilde böyle bir ilişkinin imkânsızlığını vurgular. Buna rağmen çağdaş araştırmacılarından yalnızca Henry Corbin iki düşünür arasında bir ilişkinin olduğunu ileri sürer (s. 18-19). Âmirî hakkında sahip olduğumuz eksik bilgiler nedeni ile bu konuya açıklık kazandırmak için daha çok İbn Sînâ biyografisine bakıldığının altını çizen yazar, detaylı bir şekilde biyografi incelemesi de yapmıştır. Ebû Ubeyd el-Cüzcânî'nin İbn Sînâ biyografisinden yararlandığı ifade edilmiştir. Düşünürün otobiyografisine göre felsefî birikimine saray kütüphanesinden faydalanarak sahip olmuş ve bu birikimin kemale ermesi on sekiz yaşını bulmuştur (s. 21). Yazar iki düşünürün görüşmüş olma ihtimalini daha kuvvetli bulup bu doğrultuda bölümü sonlandırmış, fikrinsel çıkarımların görüşmüş olmalarını ortaya koyacağını dile getirmiştir. On sekiz yaşında felsefî açıdan kemale erdiğini düşünen bir filozofun on altı yaşında Âmirî ile felsefî bir tartışma yapması bizce de imkânsız değildir. Yazar, Âmirî ve İbn Sînâ'nın görüşmüş olması kesinlik kazanmakla birlikte hangi tarafın soru soran hangi tarafın cevap veren olduğu hakkında yeterli bir bilgi olmadığından bahseder ve yaş itibarıyla İbn Sînâ'nın soru soran kişi olduğunu kabul ederek ilerlemenin doğru bir yaklaşım olduğunu ifade eder.

Kitabın ikinci bölümünde yazar, Âmirî'nin Tanrı ve Âlem hakkındaki görüşlerini ele almaktadır. Bu çıkarıma kitabın ikinci bölümüne Âmirî felsefesinde Tanrı ve Âlem başlığının atılmış olmasından ulaşıyoruz fakat ikinci bölüm daha çok Âmirî'nin eserinin analizini içermektedir. Tanrı kavramının Âmirî felsefesinde hangi anlamlara geldiği sorgulandıktan sonra konu Âmirî'nin eserinde yer alan diğer problemlere de kaymaktadır. Bu konuyu ele alırken Âmirî'nin diğer eseriyle karşılaştırma yapıldığı ve sonuçların bu doğrultuda ele alındığı vurgulanmaktadır. Bu aşamada karşılaşılan zorluklar Âmirî'nin konuyu açıklık getirebileceği düşünülen eserlerinin günümüze ulaşmamış olması ve ulaşan eserler ile *Mecâlis* arasında bazı tutarsızlıkların bulunmasıdır. Bu bölüm esas anlamıyla kaynak karşılaştırması ile ortaya çıkan sonuçları bize sunmaktadır. Bu karşılaştırmayı sunarken yazar, Âmirî eserleriyle konuyu sınırlandırdığından ve çağdaşı filozoflarla karşılaştırma yapmadığından özel olarak bahsetmektedir (s. 35-36). Fakat ilerleyen bölümlerde kavramsal şemalar vermiş ve diğer önde gelen İslam filozofları ile kavramsal bir karşılaşma yapmıştır.

Mecâlis'te varlığın kaynağı nitelendirilirken en çok "Bârî" ve "Mutlak Gerçek" adlandırmaları kullanılmıştır. Bu bilgiyi bizlere sunarken kitap içerisinde geçen ve düşünürün sıralandırmış olduğu tüm adlandırmaların bir listesini yapan yazar, Âlemin bir süreklilik içinde aşamalı olarak varlığa geldiğine dair bir modelin benimsenmiş olduğunu söyler. Bu düzeni kuran Mutlak Gerçek'in bir fayda beklemesi elbette düşünülemez. Âmirî, Mutlak Gerçek'in yani varlığın kaynağının sahip olduğu bilgeliğin gerektirdiği şeyleri gerçekleştirdiğini dile getirir. Âmirî'ye göre Mutlak Gerçek ancak onun edilginini yoluyla ortaya çıkar. "Özünün ortaya çıkışı edilginin bir fiil var olmasına bağlı olmasında, bu durumda O, ya özünün hiçbir şekilde ortaya çıkmamasını, varlığının bilinmemesini, cömertlik ve bilgeliğinin gerçekleşmemesini ya da bunun zıddını tercih eder. Ortaya çıkmanın tercih edilmesi, zıddının tercih edilmesinden daha değerlidir..." sözleriyle Âmirî âlem hakkındaki görüşlerini belirtir. Kaya, bu ifadelerden âlemin ezeliyeti hakkında bir düşünce elde ettiğinden bahseder ve bunun yine Âmirî tarafından kabul edilmediğinin izahını yapar. Âmirî, âlemi ezeli

olarak nitelendirmenin yanlışlığını etken ve edilgen boyutuyla ele alır. Ona göre âlemin ezeli oluşu ile Mutlak Gerçek'in ezeli oluşu etkin ve edilginin var oluş açısından aynı kategoridedir fakat bu kabul edilemez bu yüzden âlem ezeli değildir (s. 39).

Kitabın ikinci bölümü Âmirî'nin âlem hakkındaki görüşlerinin beyanı ile devam eder ve soru cevap kısımlarından oluşur. Eserin bu bölümünde sorulara verilen cevapların diğer cevaplar ile de birbirini açıklamakta olduğuna şahit oluruz. Bu bölümde soru soran şahsın yani İbn Sînâ'nın sorduğu 'Gerçek İlk'in kâinatın yaratıcı olduğu ve yaratılmışların O'na kıyasla aynı konumda bulunduğunu ve varlığı imkânsız olmayan her şeyi yaratarak kudretini gösterdiğini neden söylemiyorsun?' sorusuna binaen verdiği yanıt bize Tanrı ve âlem fikrini açıkça vermektedir. Yaratılanlar yani sonradan varlığa gelenler elbette Mutlak Gerçek tarafından meydana getirilmiştir aksini iddia etmek sapkınlıktır. Fakat bir etkinden çıkan farklı fiiller farklı nedensellikler içerir, bu nedensellikler de âlemdeki yaratılmışlar ile Tanrı arasında var olan ilişkiyi aynı konuma getirmiştir. Bu konumlanma uygun görülmemiştir. Bu bölümde verilen örnekler ile bir etkinden çıkan farklı fiilleri açıklığa kavuşturan Âmirî bize âlem hakkındaki düşüncelerini göstermiştir. Kaya'nın verilen cevapları yorumlamasıyla âlemin aşamalarının bu bölümde açıklandığını görüyoruz. Buna göre Âmirî, Bârî'nin emri ile akıl, yani varlığa gelmiş akıl nefsi, nefs tabiatı, tabiatıta cismi varlığa getirmiştir. Bu durumu Kaya bir şablon ile okuyucuya sunmakta ve Âmirî'nin mevcut diğer eserlerinde de bu şema halindeki düşüncelerini verdiğini söylemektedir (s. 50). Böylece kitabın mevcut Tanrı ve âlem anlayışlarına kavramsal bir zenginlik katmış olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci bölümün ikinci kısmında Tanrı'dan cisme uzanan bir süreç ele alınmıştır ve varlık hiyerarşisi içerisinde mevcut olan *akl* bahsine girilmiştir. Konu bir kez daha Tanrı ve âlem konusunun dışına çıkmıştır. Âmirî felsefesinin genel felsefi problemlere yaklaşımı denilerek *Mecâlis*'in tahlili yapılabilir. İslam filozoflarının fikirsel sahip oldukları kavramsal farklılıklar ele alınmış diğer filozoflar ile aralarındaki farklar şematik bir şekilde

sunulmuştur. Varlık ve yaratılış sahip olduğu hareketin yönü, şekli ve gücü doğrultusunda ehemmiyet sahibi olur, bu noktada Âmirî mükemmel olanın dairesel bir harekete sahip olduğunu ve değişime uğramadan varlığını sürdürdüğünü ifade eder ve doğrusal harekete sahip bir cisme sınır koymak gibi yetkisinin olduğunu söyler. Dairesel hareket sahibi olan lâtif cisim, kesîf cismi etkiler ve sonsuza uzamasını engeller çünkü kesîf cisim doğrusal hareket sahibidir (s. 59).

Soru ve cevaplarda artık son tahlillerine ulaşan Kaya'nın yorum ve değerlendirmeleri yine ikinci bölümde verilmiştir. Bu bölümde duyumsama, hareket ve tahayyül gibi kavramlardan çıkarımlar yapılmıştır. Bu aşamada da gördüğümüz gibi yalnızca tanrı ve âlem problemlerine değil birçok felsefi probleme değinilmiştir. Böylece Kaya seçilen başlığın dışına çıkmaktadır. Daha sonra akıl konusunda çıkarımlarından bahseden Kaya, filozofların akıl tasnifleri ve *Mecâlis*'te Âmirî'nin akıl tasnifini şema ile göstermiş ve zihinde oluşabilecek muğlak fikirlere açıklık kazandırmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü *el-Mecâlisü's-seb' beyne's-Şeyh ve'l-Âmirî*'nin neşir ve tercümesine ayrılmıştır. Ragıp Paşa Kütüphanesinde ulaşılabilen tek nüsha hakkında detaylı bilgi veren Kaya, yazım şekilleri ve üzerine düşürülen vakfetme notlarını orijinal hali ve çeviri hali olmak üzere eklemiştir. Neşir hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılarak neşir ve tercüme bir sahife Arapça bir sahife Türkçe tercüme olmak üzere verilmiştir. Neşir ve tercümenin ardından kitabın tıpkı basımı da okuyucuya sunulmuştur. Bu sunum okuyucunun orijinal halini görmesi ve rahatlıkla metne ulaşması açısından oldukça önemlidir. Kitabın sonuna Kaya, Âmirî'nin *el-Fusûl fi'l-me'âlimi'l-ilâhiyye* ([İlahî Alametlere Dair] Bölümler Kitabı) tercümesini de eklemiştir. Bu tercüme Âmirî'nin metafizik konusunda fikirlerini bize sunmaktadır.

Sonuç olarak felsefe sahasında etkin olan Kaya'nın yazmış olduğu kitap her yönü ile Âmirî hakkında çalışma yapacak araştırmacılar için bir kaynak mahiyetindedir. Özelde Tanrı ve

âlem konuları için bir araştırma kaynağı olarak görülse de birçok yerde belirttiğimiz üzere Âmirî felsefesinin genelini ihtiva eden bir çalışma olmuştur. İslam filozofu Âmirî hakkında Türkçe çalışmalar sınırlıdır. Bu eksikliği tamamlayacak nitelikte bir eser olduğunu söyleyebiliriz.